

TEMPERA BO`YOG`I VA UNING O`ZIGA XOS TOMONLARI

Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o`g`li

O`zPFITI tayanch doktoranti,

e-mail: mirolimxudoyberdiyev@gmail.com

Annotatsiya. Asrlar davomida tempera ishlash usullarini rassomlar tomonidan rivojlantirib keldilar. Ayniqsa, tuxum sarig`idan tayyorlangan temperada ishlash Andrey Rublyov ijodining asosiy qismini tashkil etgan. Rossiyada tempera bilan rangli tasvir ishlash XVIII asrning ikkinchi yarmigacha rivojlandi. Lekin tempera yordamida devorlarga rangli tasvir ishlash faqatgina G`arbiy Yevropadagina emas, balki Vizantiya va Rossiyada ham keng tarqalgan edi. Ushbu maqolada tempera bo`yog`ining hususiyatlari ishlanish uslublari haqida so`z boradi.

Kalit so`zlatr: Sariqli tempera, oqli tempera, moy tuxumli tempera, kazeinli tempera, shirali tempera.

Abstract. Tempera techniques have been developed by artists over the centuries. In particular, work in tempera made of egg yolk was the main part of Andrey Rublyov's work. In Russia, color painting with tempera developed until the second half of the 18th century. But using tempera to create color images on walls was widespread not only in Western Europe, but also in Byzantium and Russia. This article talks about the features of tempera paint and methods of processing.

Key words: Yellow tempera, white tempera, oil egg tempera, casein tempera, juicy tempera.

Tempera lotincha temperare (temperari) so`zidan olingan bo`lib, aralashtirish degan ma`noni anglatadi. Tempera ham suv bilan ishlatiladigan bo`yoqlar turkumiga kiradi.

Qadimgi Rusda XVIII asrgacha tempera stanokli hamda monumental rassomchilikning eng yaxshi material bo`lib keldi. X asrdan boshlab rus rassomlari o`zlarining ajoyib asarlarini temperada ishlaganlar. Ular asrlar davomida tempera ishlash usullarini rivojlantirib keldilar. Ayniqsa, tuxum sarig`idan tayyorlangan temperada ishlash Andrey Rublyov ijodining asosiy qismini tashkil etadi. Rossiyada tempera bilan rangli tasvir ishlash XVIII asrning ikkinchi yarmigacha rivojlandi va asta-sekin uning o`mini moybo`yoqda ishlash san`ati egallay boshladi. Tempera yordamida devorlarga rangli tasvir ishlash faqatgina G`arbiy Yevropadagina emas, balki Vizantiya va Rossiyada ham keng tarqalgan edi.

Hozir Moskvada, Kostroma va Yaroslavl'dagi bir qancha cherkovlarda XV, XVI va XVII asrlarda tempera bilan ishlangan rangli tasvirlar saqlanmoqda, oradan

qanchadan-qancha vaqt oʻtganiga qaramasdan, ulaming koʻpchiligining rangi hali ham oʻzgarmagan.

Gʻarbiy Yevropada XIX asrda yana devorlar va shiftlarga temperada rangli tasvir chizishga kkishilib, bu borada anchagina zamonaviy metod va usullar qoʻllanilaboshlagan edi.

Hozir esa temperaga boʻlgan qiziqish yanada oshdi. Bunga sabab temperaning namga, harorat va tashqi muhit oʻzgarishlariga chidamliligidir. Lekin, uning kamchiligi shundaki, qoʻyilgan boʻyoq qavati haddan tashqari qurib ketsa, qattiqroq bosilganda yoki turtilganda gruntan tushib ketishi mumkin.

Tempera ikki qismdan: bogʻlovchi element boʻlmish tabiiy yoki sunʼiy moddadan va boʻyoq moddasidan tashkil topadi. Bogʻlovchi elementlar emulsiyasining tarkibiga qarab sariqli tempera (tuxum sarigʻi qoʻshilgan tempera), oqli tempera (tuxum oqi qoʻshilgan tempera), butun tuxum qoʻshilgan tempera, moytuxumli tempera, kazeinli tempera va boshqa turlarga boʻlinadi. Temperaning bu turlari bir-birlaridan faqat bogʻlovchi elementlarining tarkibi bilangina emas, balki oʻziga xos xususiyatlari bilan ham ajralib turadi.

Sariqli tempera ikki qismdan: bogʻlovchi emulsiya va boʻyoq moddasidan iborat. Temperaning bu turi juda qadim zamondan maʼlum. Bogʻlovchi modda sifatida tuxum sarigʻi olinadi hamda unga taʼsirchanligini maʼlum darajada oshirish uchun sirkali nondan tayyorlangan kvas qoʻshiladi.

Emulsiya tayyorlash uchun tovuq tuxumi olinadi va ehtiyotlik bilan bir chetidan sindiriladi. Uning oqsil moddasini alohida idishga olish lozim. Tuxum sarigʻining qoplamasi igna yoki birorta oʻtkir asbob bilan tilinadi va kerakli idishga oqiziladi. Soʻngra sariq moddaning hajmiga teng miqdorda suv quyib, tayoqcha bilan aralashtiriladi hamda sirkaning suvdagi eritmasidan 5-6 tomchi tomiziladi.

Emulsiya, natijada, tezda quyilib qolmaydigan boʻladi. Shu bilan emulsiyani tayyorlash nihoyasiga yetkaziladi.

Boʻyoq moddasini emulsiyaga aralashtirishdan oldin unga maʼlum darajada qayta ishlov berish tavsiya etiladi. Chunki, boʻyoq tarkibida har xil begona elementlar boʻlishi mumkin. Ularni yoʻqotish usuli quyidagicha: boʻyoq kukuni tosh plita ustiga sepiladi hamda xamirsimon massa hosil boʻlguncha suv qoʻshilib, temir kurakcha bilan yaxshilab aralashtiriladi. Soʻngra maxsus dasta-tuygich yordamida tosh plita ustida aylanasiimon harakat yordamida yaxshilab ishqalanadi. Boʻyoqning nami qochmasligi uchun unga oz-ozdan suv quyib turiladi. Boʻyoq moddasining tarkibida hech qanday donador, yirik zarrachalar boʻlmasligi lozim.

Boʻyoq moddasini tayyorlashga 1-2 soat kifoya qiladi. Ishqalab tayyorlangan boʻyoq kukuni kurakcha yordamida plita ustidan yigʻishtirib olinadi

va quritish uchun konussimon shaklda bir yerga to’planadi. Kukun quriganidan so’ng maxsus qopchalarga solib qo’yiladi. Qopchalarni polietilendan kerakli o’lchamda yasab olish mumkin. Shuningdek, qopchalarning zavodlarda chiqariladigan turlaridan foydalansa ham bo’ladi.

Sariqli tempera quyidagicha tayyorlanadi: chinni idishga oqi bo’yalmagan sopol idishga kerakli tusdagi poroshok sepiladi. Ustiga ozroq emulsiya quyilib, ko’rsatkich oqi o’rta barmoq bilan yaxshilab ishqalanadi. Rangli tasvir ishlash tamom bo’lganidan so’ng bo’yoq qotib qolmasligi uchun unga ozroq suv solib qo’yiladi. Kerak paytda so’ng to’kib tashlanib, ozroq emulsiya aralashtiriladi. Tayyor bo’yoq bir haftagacha buzilmaydi. Temperaning qurishi moyli bo’yoqlarning qurishidan keskin farq qiladi. Rangli tasvirdagi bo’yoq qavati tarkibidagi suvbug’lanib ketganidan so’ng, tempera sirti nafis parda bilan qoplanadi va quyuqlanadi.

Oqli tempera ham xuddi sariqli tempera kabi tayyorlanadi.

Oqli temperaning xossalari ham sariqli temperanikidan qolishmaydi. Lekin, u tashqi muhitga unchalik mos emas. Qurigandan so’ng sirtida mo’rt qavat hosil bo’ladi. Bu temperadan ko’proq qog’oz, karton va shu kabi lok hamda alif bilan qoplanmaydigan sirtlarni bo’yashda, bezatishda foydalaniladi.

Butun tuxum qo’shib tayyorlangan tempera uchun bog’lovchi sifatida tuxumning sariq va oqsilining suvdagi eritmasi olinadi. Tuxumning oqsil hamda sariq moddasi o’z hajmiga teng miqdordagi suv bilan kurakcha yordamida aralashtiriladi. So’ng mustahkamligini oshirish uchun kerakli miqdorda fenol qo’shiladi. Emulsiya hosil qilib bo’lingach, unga tempera bo’yoq kukuni solinib, bir zaylda aralashtiriladi.

Bu tempera ham o’zining pishiqligi va rang-barangligi bilan sariqli temperadan qolishmaydn. Undan katta hajmdagi va uzoq saqlanmaydigan dekorativ pannolar, bezaklar ishlashda foydalaniladi.

Moytuxumli tempera uchun bog’lovchi emulsiya butun boshli tuxumdan, zig’ir moyi, paxta moyi va suvdan tayyorlanadi. Emulsiya tayyorlash uchun tuxumning oqi va sarig’i yaxshilab aralashtiriladi. So’ngra moydan, oqi moyli lokdan ma’lum miqdorda qo’shiladi va muntazam aralashtirib turiladi. Emulsiya tayyor bo’lgandan so’ng ham aralashtirish davom ettiriladi va uni mustahkamlash maqsadida formalinning kuchsiz eritmasi quyiladi. Emulsiya tayyorlashda tuxum oqsili va sarig’ining aralashmasi ko’p olinsa, bo’yoqning rangi yomonlashadi va ayrim hollarda ko’chib tushadi. Moylar va moyli loklar ortiqcha olinganda esa quyilgan bo’yoq qavatida xunuk ko’rinish hosil bo’ladi. Bu temperadan faqatginagranglanganyuzalamibezashdafoydalanish mumkin.

Kazeinli tempera. Kazein moyli - emulsiya va bo`yoq kukunidan tayyorlanadi. Kazein yelimi quruq kazein kukunini nashatir spirti eritmasiga aralashtirish yo`li bilan hosil qilinadi. Kazein kukuni idishga issiq suv bilan birga solinadi va u suvni yaxshilab shimib olguniga qadar ikki soat o`tdi. Keyin ozroq qizdirilgan nashatir spirtini kazein erib ketguncha qo`shib j aralashtirib turiladi.

Emulsiya tayyorlash uchun tayyor kazein yelimiga teng miqdorda zig`ir J moyi asta-sekin quyiladi va har ikkalasi qo`shilib ketgunicha beto`xtov j aralashtirib turiladi. Kerakli quyuglikdagi emulsiyani hosil qilishda suvdan foydalaniladi. Kazeinli emulsiyada kazein yelimining qayta tayyorlangan aralashmasi ishlatiladi. Chunki, oldin tayyorlangan eritma o`zining xossasini o`zgartirishi mumkin. *Kazein-moyli* emulsiyani doimo yangilab turish tavsiya etiladi.

Kazein-moyli tempera esa odatdagicha tayyorlanadi.

Kazeinli temperalar tez quriydi va qattiqlashib, suvda erimaydigan bo`lib qoladi, gruntlangan sirtlarga juda yaxshi surtiladi, qurigandan keyin ko`chib ketmaydi. Eskirgan kazein yelimi yoki emulsiyasidan tayyorlangan` bo`yoqlarda buning aksi bo`lishi mumkin.

Shirali temperalarda olcha daraxtining shirasi bog`lovchi element sifatida ishlatiladi. Bu shira daraxt tanasining u yer, bu yeridan sizib chiqadi. Uning ko`rinishi sarg`ish, qizg`ish, jigarrang, to`q jigarrang yoki qoramtir jigarranglarda bo`ladi. Sunday shirani sun`iy yo`l bilan ham olish mumkin. Buning uchun daraxt tanasi bir necha yeridan tilib qo`yilishi kerak. Shunda ma`lum vaqt o`tganidan keyin shira hosil bo`laveradi.

Bahorda yig`ilgan shiralar suvda tez eriydi. Yozda va kuzda yig`ilgan shiralarning erishi biroz qiyin bo`lgani uchun og`zi yopiladigan idishga solinib, issiq pechkaning yaqiniga bir necha kun qo`yib qo`yiladi. Shundan keyin ulaming suvda erish bilan birga mustahkamlanish xususiyati kuchayib ketadi.

Och tusdagi shiralardan tiniq tusdagi tempera bo`yog`i hosil bo`ladi. To`q ranglarni topishda esa jigarrang tusdagi shiralardan foydalaniladi.

Shirali temperani tayyorlashda maxsus hovonchadan foydalaniladi. Bu temperaning xossalari ham boshqa temperalarnikiga o`xshash bo`ladi. Lekin, ancha suyuq bo`lganligi uchun moybo`yoq gruntlangan sirtlarda yaxshi yotmaydi. Shuningdek, uni yozuv ishlarida qo`llab bo`lmaydi. Shirali temperaning ijobiy tomoni, u bilan lessirovka usulida ishlash juda qulaydir. Rang tuslari esa tiniq ko`rinishda bo`lib, o`ziga xos xususiyati bilan farq qilib luradi.

Temperalar odatda, sanoat usuli bilan kichik va katta tyubiklarda ishlab chiqariladi. Ularni uzoq vaqt saqlashga to’g’ri kelsa, quyosh nuri tushmaydigan salqinroq joylarga qo’yish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. U.Nurtayev. Rangshunoslik asoslari. - T.: «Ilm ziyo», 2008.
2. N.Egamov. Rangtasvir. - T.: O`MKNTM, «Bilim», 2005.
3. R.Xudoyberdiyev. Rangshunoslik asoslari. - T.: G`.G`ulom nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2006.